

demos

Jaargang 20
Mei 2004

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

5

N I D I

inhoud

- 33 Vijftien + tien = 455
- 35 Demodata
- 37 Meer ouders dan kinderen,
meer grootouders dan
kleinkinderen
- 37 Demodata
- 40 Bevolking Nederland stijgt
minder

Bratislava.

Vijftien + tien = 455

Uitbreiding EU in bevolkingcijfers

ALAIN MONNIER

Per 1 mei van dit jaar heeft de Europese Unie 25 leden. De Unie telt nu in totaal 455 miljoen mensen en dat is veel meer dan economische grootmachten als de Verenigde Staten, Rusland of Japan. De recente uitbreiding heeft ook op het terrein van de bevolkingsontwikkeling gevolgen. In Demos van maart werd daar al even op ingegaan. In het Frans-/Engelstalige maandblad *Population et Sociétés* verschenen artikel zet de auteur die ontwikkeling en de demografische gevolgen voor de sterfteontwikkeling, de vruchtbaarheid en de migratie voor ons op een rij. Demos zal in het najaar een EU-Special gaan uitbrengen ter gelegenheid van het halfjaarlijkse voorzitterschap van Nederland.

Door de toetreding van de tien nieuwe leden tot de EU, per 1 mei 2004, telt de Unie nu 455 miljoen mensen. De EU staat daarmee op de derde plaats na China (1,3 miljard) en India (1,1 miljard) en boven de VS (295 miljoen), Rusland (142 miljoen) en Japan (128 miljoen). Sinds de oprichting van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) in 1957 heeft een serie uitbreidingen van de Europese Unie een demografische grootmacht gemaakt (zie figuur 1). Door de recente uitbreiding met tien nieuwe leden groeide de bevolkingsomvang van de EU met 75 miljoen mensen, maar wordt de bevolkingsgroei minder.

Groeiende invloed kleine landen

De 455 inwoners van de EU-25 zijn verdeeld over landen met een uiteenlopende bevolkingsomvang: vier tellen rond de 60 miljoen inwoners, maar negen hebben er elk nog geen vijf miljoen. De tien nieuwe leden doen het aantal landen met een geringe bevolkingsomvang belangrijk toenemen. De EU-15 telde slechts één echt 'klein' land (Luxemburg, een half miljoen inwoners), nu hebben zes EU-leden minder dan 2,5 miljoen onderdanen en drie minder dan een miljoen (zie de tabel). In de zes wat betreft bevolkingsomvang grootste landen (de Bondsrepubliek Duitsland, Frankrijk, Italië, Polen, Spanje en het Verenigd Koninkrijk) woont 75 procent van de EU-bevolking. De resterende 25 procent is verdeeld over 19 landen waarvan er acht elk minder dan één procent van de totale EU-bevolking tellen. Het demografische gewicht van de grote landen van het eerste uur nam bij iedere uitbreiding van de EU af: in 1957 woonde in Duitsland, Frankrijk en Italië samen 90 procent

van de bevolking van de Gemeenschap. Nu is dat 44 procent. Frankrijk bijvoorbeeld telde in 1957 een kwart van de bevolking van de Zes en nu niet meer dan 13 procent, ondanks de 33 procent bevolkingsgroei in eigen land; en Duitsland, als Bondsrepubliek, had in 1957 eenderde en nu 18 procent van de totale bevolkingsomvang van de lidstaten. De kaart van de EU is een afspiegeling van het continentale Europa, een continent dat met uitzondering van de 'grote' landen door de geschiedenis is versnipperd.

De demografische constructie van de EU: van zes naar 25

Toen in 1957 het Verdrag van Rome werd getekend, telde de toenmalige EEG 167 miljoen

mensen. Nu zijn dat er 288 miljoen meer waarmee de bevolkingsomvang bijna is verdriedubbeld over een periode van 47 jaar. Het grootste deel van die groei was een gevolg van de uitbreiding, in vijf etappes, met 19 landen: Denemarken, Ierland en het Verenigd Koninkrijk in 1973, Griekenland in 1981, Portugal en Spanje in 1986, Finland, Oostenrijk en Zweden in 1995 en ten slotte Cyprus, Estland, Hongarije, Letland, Litouwen, Malta, Polen, Slovenië, Slowakije en Tsjechië in 2004 (figuur 1).

De komst van de tien nieuwe leden is in absolute zin de grootste uitbreiding. Relatief gezien neemt de bevolkingsomvang van de EU echter met slechts 20 procent toe, beduidend minder dan de uitbreiding van zes naar negen leden in 1973, toen door de toetredende 64 miljoen mensen de bevolkingsomvang met 33 procent groeide. In totaal kwamen er, eerst in de EEG, later in de EU, 235 miljoen mensen bij als gevolg van de uitbreidingen en de hereniging van Duitsland in 1991, waardoor de Duitse EU-bevolking in één klap in aantal toenam van 64 naar 80 miljoen.

De bevolkingsomvang in de afzonderlijke lidstaten is echter niet constant, doch stijgt of daalt. Naast de 'politieke' component van de bevolkingsgroei (door de toetreding van nieuwe leden) is er een interne groeicomponent (geboorte minus sterfte over de hele EU gerekend) van 55 miljoen in totaal. Recent nam de bevolkingsomvang van de 15 EU-landen jaarlijks toe met anderhalf miljoen mensen. In het Europa van de Zes, begin jaren zestig, waren dat er twee miljoen per jaar.

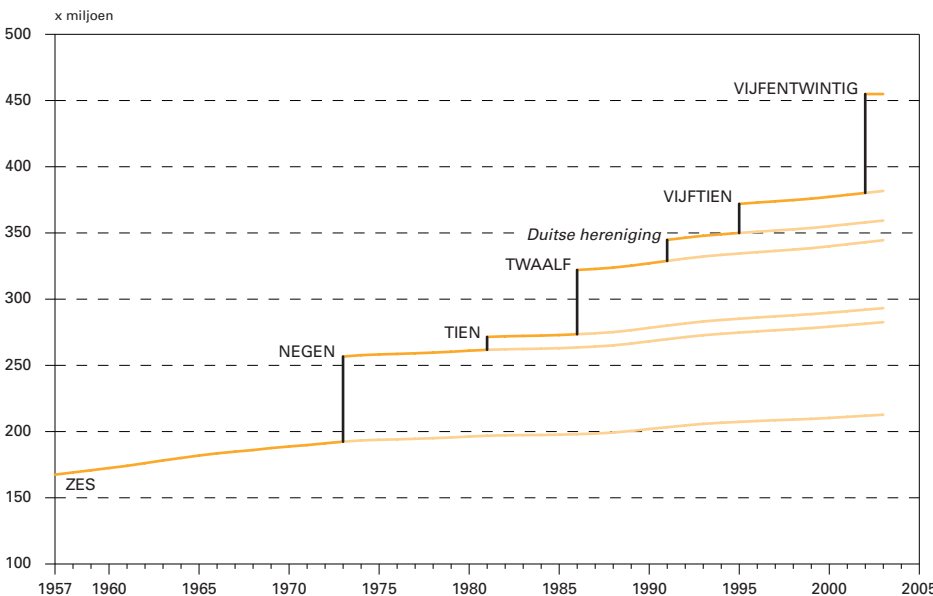
De bevolkingsgroei wordt veroorzaakt door de natuurlijke aanwas (geboorte minus sterfte) en het migratiesaldo (het verschil tussen immigratie in en emigratie uit het gebied van de EU). De natuurlijke groei in alle lidstaten gezamenlijk is sinds hun toetreding tot de Unie 32 miljoen. Daarvan komt een natuurlijke groei van 28 miljoen voor rekening van de zes landen van het eerste uur. Deze landen hebben om twee redenen meer aan de bevolkingsgroei in de EEG/EU bijgedragen: ze zijn het langst lid en ze waren lid tijdens de bevolkingsexplosie in de beginjaren van de EEG. In de 16 jaren van het Europa van de Zes, van 1957 tot 1973, groeide hun bevolking met 25 miljoen, in de 30 jaar daarna met slechts 21 miljoen.

Migratie

Het migratiesaldo is het verschil tussen de totale bevolkingsgroei (55 miljoen) en de natuurlijke groei (32 miljoen), en bedraagt dus 23 miljoen. De migratiecomponent van de bevolkingsgroei is daarmee over de hele beschouwde periode gerekend minder belangrijk dan de natuurlijke groei. De afgelopen tien jaar is daar echter verandering in gekomen. Migratie is de belangrijkste groeifactor in de EU geworden. Sinds eind jaren tachtig heeft het migratiesaldo een top bereikt van 11 miljoen, tweemaal de natuurlijke groei. Immigratie is de drijvende kracht achter de bevolkingsgroei in de Unie geworden, waarmee de aard van de demografische structuur van de Unie wezenlijk is veranderd.

De bevolkingsontwikkeling in de EEG, en later in de EU, wordt getoond in figuur 2. Absoluut

Figuur 1. Europa van zes naar 25: demografische constructie

Bron: Institut National d'Etudes Démographiques (INED).

gezien is de jaarlijkse natuurlijke groei tot 1970 meer dan een miljoen, met een maximum in 1965 van 1,4 miljoen. Sinds het midden van de jaren zeventig groeide de Europese Unie van negen naar 15 leden en van 257 naar 370 miljoen inwoners, maar de natuurlijke groei nam sterk af tot onder de 400.000 per jaar afgezien van een opleving rond 1990.

Omgekeerd sloeg de langetermijndaling van het migratiesaldo in de periode van eind jaren vijftig tot het midden van de jaren tachtig om in een scherpe stijging rond 1990, hoofdzakelijk als gevolg van de gebeurtenissen in Oost-Europa. Het is opmerkelijk dat alle landen van het Europa van de 15 inmiddels immigratielanden zijn geworden. Griekenland, Ierland, Italië, Portugal en Spanje waren immers tot voor kort nog zedende landen.

De toetreding van de tien nieuwe lidstaten zal de bevolkingsgroei in de EU afremmen doordat ze een negatieve natuurlijke groei inbrengen, met, sinds 1995, een overschot van meer dan een half miljoen overleden tegenover het aantal geboorten, en een negatief migratiesaldo.

Demografische structuur oude leden

Alle landen die samen het Europa van de 15 vormen hebben dezelfde demografische structuur, gekenmerkt door een hele lage of negatieve natuurlijke groei, veroorzaakt door een lage vruchtbaarheid en veroudering van de bevolking, een toenemende immigratie, die in de meeste landen de belangrijkste groeicomponent is geworden, en een hoog aantal en percentage ouderen en hoogbejaarden door een langdurige daling van de vruchtbaarheid alsmede het terugdringen de afgelopen 20 jaar van de sterfte op oudere leeftijd.

De gezamenlijke jaarlijkse bevolkingsgroei in de EU-15 was bij de start van dit millennium vier per 1.000, met een migratiesaldo van drie per 1.000 en een natuurlijke groei van één per 1.000. De belangrijkste factor achter de lage natuurlijke groei is de lage vruchtbaarheid in de EU-15, met een gemiddeld kindertal van 1,5. Een andere belangrijke factor is de vergrijzing: in alle 15 landen samen is 16 procent van de bevolking ouder dan 65 hetgeen een hoog aantal sterfgevallen tot gevolg heeft, zelfs als sprake is van een dalende sterfte.

De bevolking zal verder vergrijzen, vooral door verlaging van de sterfte op oudere leeftijden. Een verlaging van de sterfte was aanvankelijk te danken aan verbetering van de kindersterfte, maar is nu hoofdzakelijk een gevolg van verkleining van het sterfterisico op oudere leeftijden. Deze nieuwe vooruitgang verklaart de hoge levensverwachting bij de geboorte: 76 jaar voor mannen en 82 jaar voor vrouwen.

Nieuwe leden

De demografische structuur van de meeste nieuwe EU-leden verschilt van die van de EU-15, zoals blijkt uit de tabel. Behalve Cyprus en Malta, waar een aanhoudende positieve natuurlijke groei gepaard gaat met een netto immigratie, laten de acht Centraal Europese landen vooral een hele lage, en in vijf gevallen zelfs negatieve, bevolkingsgroei zien. Behalve in Slowa-

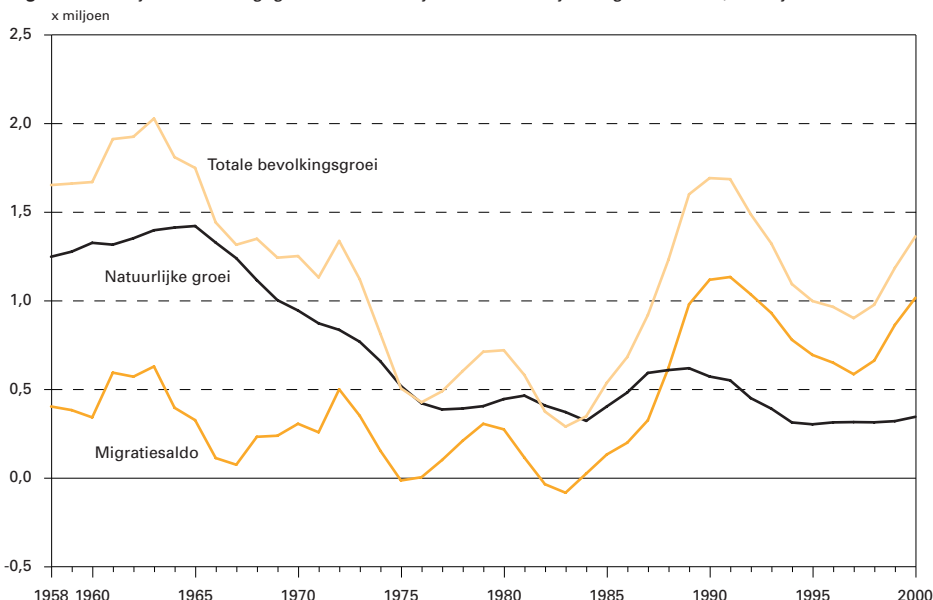
Malta.

kije, dat een heel gering geboorteoverschot heeft (0,1 per 1.000 van de bevolking), is sprake van een fors geboortetekort, met een netto emigratie in drie landen (Letland, Litouwen en Polen) en een geringe netto immigratie in de rest. Voor deze acht Centraal Europese landen is de gemiddelde natuurlijke groei $-1,1$ per 1.000 inwoners en het gemiddelde migratiesaldo $0,1$, hetgeen resulteert in een bevolkingsgroei van $-1,0$ per 1.000 inwoners. Dit wijst duidelijk op een belangrijk lagere vruchtbaarheid dan in de rest van Europa, met een gemiddeld kindertal van $1,2$ over een reeks van $1,39$ in Estland tot $1,14$ in Tsjechië. Ondanks de recente daling van het geboortecijfer in Centraal Europa, die leidt tot een relatief snellere veroudering van de bevolking, blijft het percentage ouderen in de totale bevolking ($13,3$ procent) er lager dan dat van de landen van de EU-15, hoewel sprake is van een stijging. Ten slotte is de sterfte in de Centraal Europese landen hoger dan in West-Europa, met een levensverwachting bij de geboorte van tegen de 70 jaar voor mannen en van 78 jaar voor vrouwen.

demodata

De kinderloosheid van vrouwen neemt toe. Van de vrouwen die nu 60 jaar zijn bleef 11 procent kinderloos. Van de vrouwen van rond de 45 is dat 17 procent en van de vrouwen van rond de 30 verwacht 20 procent geen kinderen te zullen krijgen. Eén van de verklaringen is het opleidingsniveau. Oudere generaties zijn gemiddeld lager opgeleid dan de huidige. Van de vrouwen die ouder zijn dan 45 jaar, is bijna de helft middelbaar- of hoog opgeleid, van de vrouwen van rond de dertig is dat bijna 80. Van de hoogopgeleide 45-plussers is een kwart kinderloos gebleven, van de laagopgeleide 45-plussers tegen de negen procent. Van de hoger opgeleiden verwacht ruim een kwart kinderloos te blijven, van de laagopgeleiden één op de acht (CBS).

Figuur 2. Jaarlijkse bevolkingsgroei in de EU (3-jaars voortschrijdend gemiddelde), in miljoenen

Bron: Institut National d'Etudes Démographiques (INED).

Bevolking op 1 januari 2004 en enkele demografische indicatoren (2002) van de landen van de EU

	Bevolking op 1 januari 2004 (x miljoen)	%	Demografische indicatoren (in 2002)						
			Totale bevolkingsgroei (per 1.000 inwoners)	Natuurlijke groei (per 1.000 inwoners)	Migratie-saldo (per 1.000 inwoners)	% 65+	Totaal vruchtbaarheidscijfer 1)	Levensverwachting bij de geboorte	
								Mannen	Vrouwen
Duitsland	82,5	18,2	1,2	-1,5	2,7	16,6	1,31	75,5	81,3
Frankrijk	59,9	13,2	4,8	3,7	1,1	16,2	1,89	75,6	82,9
Verenigd Koninkrijk	59,5	13,1	3,6	1,1	2,5	14,0	1,64	75,7	80,4
Italië	57,5	12,5	3,0	-0,3	3,3	18,2	1,23	76,7	82,9
Spanje	41,0	9,0	6,7	1,1	5,6	17,1	1,25	75,7	83,1
Polen	38,2	8,4	-0,4	-0,1	-0,3	12,5	1,24	70,4	78,7
Nederland	16,3	3,6	5,4	3,7	1,7	13,7	1,73	76,0	80,7
Griekenland	11,0	2,3	1,0	-0,2	1,2	17,3	1,25	75,4	80,7
Portugal	10,5	2,3	7,6	0,8	6,8	16,5	1,47	73,8	80,5
België	10,4	2,3	4,5	0,5	4,0	16,9	1,62	75,1	81,1
Tsjechië	10,2	2,2	-0,3	-1,5	1,2	13,8	1,17	72,1	78,7
Hongarije	10,1	2,2	-3,2	-3,5	0,3	15,3	1,30	68,4	76,7
Zweden	9,0	2,0	3,6	0,1	3,5	17,2	1,65	77,7	82,1
Oostenrijk	8,1	1,8	3,5	0,3	3,2	15,6	1,40	75,8	81,7
Denemarken	5,4	1,2	2,8	1,0	1,8	14,8	1,72	74,8	79,5
Slowakije	5,4	1,2	0,3	0,1	0,2	11,5	1,19	69,9	77,8
Finland	5,2	1,1	2,2	1,2	1,0	15,2	1,72	74,9	81,5
Ierland	4,0	0,9	14,7	7,3	7,4	11,2	2,00	74,6	79,6
Litouwen	3,4	0,7	-3,8	-3,2	-0,6	14,2	1,24	66,3	77,5
Letland	2,3	0,5	-6,1	-5,3	-0,8	15,5	1,24	64,8	76,0
Slovenië	2,0	0,4	0,5	-0,6	1,1	14,5	1,21	72,7	80,5
Estland	1,4	0,3	0,2	-3,9	4,1	15,5	1,37	65,3	77,1
Cyprus ²⁾	0,7	0,2	11,8	3,8	8,0	11,4	1,49	76,1	81,0
Luxemburg	0,5	0,1	9,5	3,6	5,9	14,1	1,63	74,9	81,5
Malta	0,4	0,1	6,1	2,0	4,1	12,6	1,46	75,8	80,5
EU-15	380,8	83,6	3,7	0,8	2,9	16,2	1,49	75,7	81,8
Nieuwe lidstaten	74,1	16,4	-1,0	-1,1	0,1	13,3	1,24	69,9	78,2
EU-25	454,9	100,0	3,0	0,5	2,5	15,7	1,45	74,8	81,2

1) Gemiddeld kindertal.

2) Excl. Turkse deel.

□ De landen zijn gerangschikt volgens aflopend aantal inwoners. De tien nieuwe lidstaten zijn vet gedrukt.

□ Cursieve cijfers hebben betrekking op 2001 (Griekenland: 2000).

□ De resultaten voor de groepen landen (15, 10 of 25) zijn gewogen gemiddelden van de nationale cijfers.

Bronnen: European Observatory on Demography en Eurostat.

gen in de gaten houden. In de eerste plaats is dat de sterfteontwikkeling in de nieuwe Centraal en Oost Europese lidstaten, die in belangrijke mate geen gelijke tred houdt met die in het Europa van de 15. Het wegwerken van die achterstand zou een verbetering kunnen betekenen van de gezondheidssituatie en de levensomstandigheden in het algemeen. In de tweede plaats de vruchtbaarheid: zal deze, indien de economische en sociale situatie verbetert en de toekomst minder onzeker wordt als in de afgelopen tien jaren het geval was, vanaf het huidige hele lage niveau weer gaan stijgen, gelijkblijven of nog verder gaan dalen? In de Zuid Europese landen Griekenland, Italië, Portugal en Spanje was na hun toetreding tot de EU niet sprake van een toenemende vruchtbaarheid. Ten slotte migratie: een onderwerp dat alle EU-landen aangaat. Zal de vrijheid die ingezetenen van de nieuwe lidstaten nu bezitten om te gaan verhuizen naar en te verblijven in andere EU-lidstaten belangrijke migratiestromen tot gevolg hebben naar de meest welvarende EU-landen, Duitsland voorop? Door het opschuiven van de grens van Europa in oostelijke richting hebben de nieuwe lidstaten die verantwoordelijk zijn voor 'het bewaken' van de oostelijke grens van de Unie, de Baltische staten, Polen en Slowakije, er in ieder geval een lastige taak bij.

Over het geheel genomen zal de uitbreiding van de EU een demografische vertraging in de Unie tot gevolg hebben aangezien de bevolkingsgroei afneemt van 3,7 naar 3,0 per 1.000 en de bevolking enigszins verjongt doordat het percentage 65-plussers terugloopt van 16,2 naar 15,7 procent.

De demografische gevolgen van de uitbreiding

De uitbreiding van de EU in 2004, en later die in 2007 [als waarschijnlijk Bulgarije en Roemenië toetreden (red.)], heeft mogelijk grote demografische gevolgen voor zowel de nieuwe lidstaten als voor de EU in zijn totaliteit. Daarbij moeten we de komende jaren vooral drie ontwikkelin-

Dit artikel verscheen eerder in *Population et Sociétés* van het Institut National d'Études Démographiques (INED) te Parijs (www.ined.fr/index.html). Onder meer voor illustratieve leeftijds piramides per lidstaat (oude en nieuwe leden) wordt naar deze website verwezen.

Vertaling en bewerking: Harry Bronsema.

Dr. A. Monnier, INSTITUT NATIONAL D'ÉTUDES DÉMOGRAPHIQUES (INED-PARIJS)

Bratislava.

Praag.

Bratislava.

Meer ouders dan kinderen, meer grootouders dan kleinkinderen

GIJS BEETS

Honderd jaar geleden kwam het vrijwel nooit voor dat jongvolwassenen, zodra zij kinderen kregen, meer (schoon)ouders dan kinderen in leven hadden. Dat had natuurlijk te maken met het feit dat het gemiddeld kindertal toen aanzienlijk hoger lag en dat mensen veel minder oud werden dan tegenwoordig. Dat de tijden veranderd zijn blijkt uit het feit dat de 50-jarige van nu gemiddeld evenveel ouders in leven heeft als kinderen. Hier een historische schets van de daling van het kindertal en de gestegen overlevingskansen van ouders. Zulke ontwikkelingen hebben enorme implicaties voor de veranderde belevingswereld van personen van middelbare leeftijd, vooral als men bedenkt dat er over niet al te lange tijd meer grootouders per kleinkind zijn dan kleinkinderen per grootouder.

Toen Nederland nog een 'echte' bevolkingspiramide had, waarin iedere oudere leeftijdsgroep minder mensen telde dan de daarop volgende jongere leeftijdsgroep, kon je eigenlijk op voorhand inschatten dat personen van middelbare leeftijd, gemiddeld gesproken, meer kinderen moesten hebben dan nog in leven zijnde ouders (met 'ouders' wordt hier 'ouders en schoonouders' bedoeld). Dat omslagpunt lag al op jonge leeftijd. Het veel hogere gemiddelde kindertal en de lagere levensverwachting leverden een beeld op waarin dat al gold voor een 30-jarige. Nu in onze vergrijzende samenleving de bevolkingspiramide een geheel andere vorm heeft aangenomen, kan men zich afvragen of dat nog steeds zo is: vanaf welke leeftijd wordt eigenlijk het aantal nog in leven zijnde ouders kleiner dan het aantal (nog in leven zijnde) kinderen, dat wil zeggen tot welke leeftijd is de vorige generatie groter dan de volgende en wanneer slaat dat om? Om dat te kunnen berekenen is gebruik gemaakt van diverse overlevingstafels die in de loop der jaren door het CBS zijn gepubliceerd (zie kader). Dat betekent dat uitsluitend een beeld wordt geschetst van de 'gemiddelde verhoudingen'. Een langere tijdreeks met microgegevens is helaas niet beschikbaar.

Minder kinderen, meer ouders

In figuur 1 is te zien dat een gehuwd persoon van 30 jaar, geboren in 1845, gemiddeld meer kinderen had dan ouders, een van de zes kinderen als zuigeling had verloren, en dat een van de vier ouders, die op dat moment in de modelberekeningen dus rond de 60 jaar waren, was overleden. Datzelfde geldt voor een 30-jarige geboren in 1865, maar vanaf geboortecohort 1885 worden de verliezen van kinderen en ouders aanzienlijk minder. Vanaf geboortecohort 1905 hebben 30-jarigen nog maar heel weinig kinderen verloren, en vanwege het gedaalde kindertal meer ouders in leven dan kinderen. We praten dan over een situatie die zich gemiddeld voor 30-jarigen vanaf circa 1935 voerde.

Op 40-jarige leeftijd is het beeld niet wezenlijk anders, zij het dat het verlies van kinderen (van 0-10 jaar) vooral in de 19^e eeuw aanzienlijk groter was dan tegenwoordig evenals de sterfte van

Foto: Wim de Jonge

ouders. In geboortecohort 1925 (dat wil zeggen kalenderjaar 1965) hadden 40-jarigen meer ouders in leven dan kinderen. In geboortecohort 1965, en dat is ongeveer de situatie op dit moment (anno 2005), hebben 40-jarigen gemiddeld nog drie van de vier ouders in leven; 100 jaar geleden waren dat er twee.

Zelfs op 50-jarige leeftijd zijn we in Nederland op weg naar een situatie dat er meer ouders in leven zijn dan eigen kinderen. Deze situatie is in de figuur voor het eerst zichtbaar in geboortecohort 1965 (de geboren van 1965 worden pas 50 jaar in 2015). Er zijn dan gemiddeld nog twee van de vier ouders in leven, en ook dat is er één meer dan 100 jaar eerder.

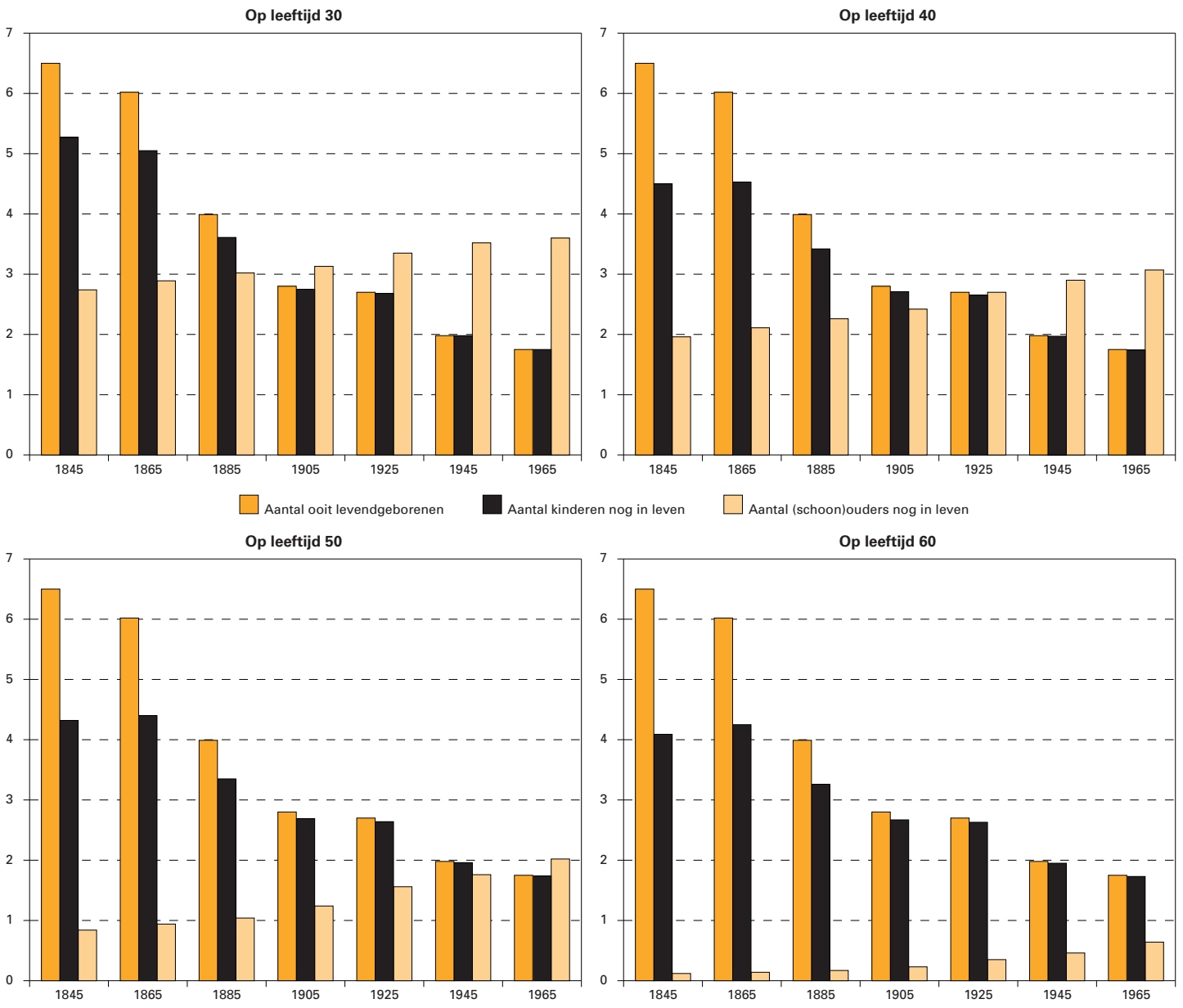
Is men eenmaal 60 jaar dan overheerst in de intergenerationele verhoudingen steeds het aantal kinderen; vrijwel alle ouders zijn dan overleden. Toch zal het in cohort 1965 zo zijn (en dan praten we over een situatie in 2025) dat van iedere twee 60-jarigen er gemiddeld gesproken nog één ouder in leven zal zijn.

Dat een 70-jarige nog een ouder in leven heeft is vrijwel uitgesloten.

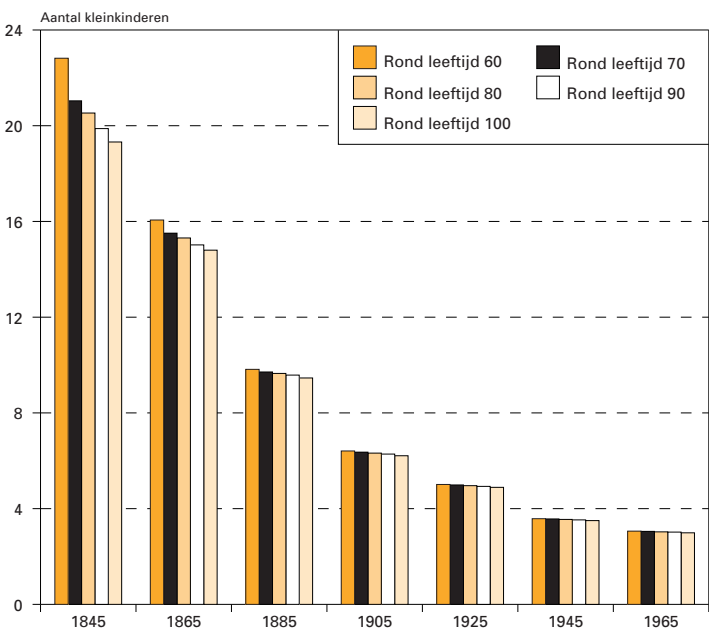
demodata

Het aantal verkeersdoden is in 2003 ten opzichte van 2002 licht gestegen van 1.066 naar 1.088. In de periode 1999-2002 daalde het aantal van 1.186 naar 1.066. Begin jaren zeventig kwamen jaarlijks meer dan 3.000 mensen om in het verkeer. Sindsdien is het aantal verkeersdoden dus fors gedaald. In de eerste negen maanden van 2003 was het aantal verkeersdoden vijf procent hoger dan in dezelfde periode van 2002. Vooral in de zomermaanden lag het aantal hoog. In de maanden juni, juli en augustus 2003 overleden er 15 procent meer in het verkeer dan in dezelfde periode in 2002. Het laatste kwartaal daarentegen liet juist een daling zien met acht procent (CBS).

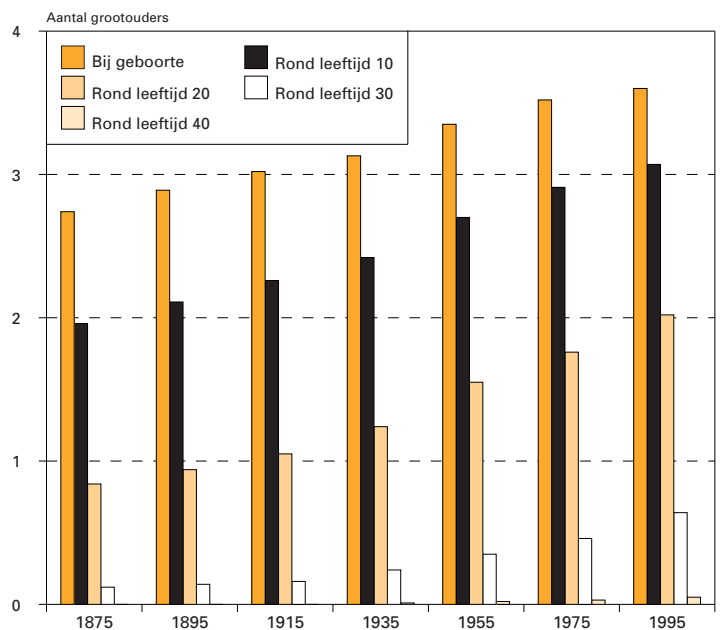
Figuur 1. Gemiddelde aantallen ooit levendgeboren kinderen, nog in leven zijnde kinderen en nog in leven zijnde (schoon)ouders van personen van 30, 40, 50 en 60 jaar, in enkele geselecteerde geboortecohorten (1845-1965) (modelberekeningen met behulp van CBS-bevolkingsstatistieken, diverse overlevingstafels)

Figuur 2. Gemiddeld aantal kleinkinderen per grootouder, en aantal daarvan nog levende kleinkinderen naar leeftijd van de grootouder, in enkele geselecteerde geboortecohorten van de grootouder (1845-1965) (modelberekeningen met behulp van CBS-bevolkingsstatistieken, diverse overlevingstafels)

Figuur 3. Gemiddeld aantal grootouders per kleinkind, naar leeftijd van het kleinkind, in enkele geselecteerde geboortecohorten van het kleinkind (1875-1995) (modelberekeningen met behulp van CBS-bevolkingsstatistieken, diverse overlevingstafels)

Helpende hand

De geschetste verschuivingen hebben enorme implicaties voor de contacten tussen de generaties. Er vanuit gaand dat ouders, kinderen en kleinkinderen door de bank genomen goede contacten onderhouden en elkaar steunen daar waar nodig en wenselijk is, betekent een en ander dat de 30-60 jarige aan het begin van de 20ste eeuw vooral tijd en aandacht besteedde aan de drie à vier groot te brengen kinderen. Daarbij konden zij de eerste tien jaar van het leven van de kinderen wellicht nog rekenen op de ondersteuning van drie van de vier ouders maar binnen tien jaar was er daarvan al weer één overleden, wellicht na een ziekbed waarbij het 'kind' naast de zorg voor de eigen kinderen ook de zieke ouder moest bijstaan. De een na laatste ouder overleed wanneer de kleinkinderen tussen de tien en de 20 jaar waren.

Tegenwoordig is het zo dat als de kleinkinderen tussen de tien en 20 jaar zijn, er nog twee à drie van hun vier grootouders in leven zijn. Indien zij niet al te ver van hun kleinkinderen afwonen en uiteraard voorzover zij in redelijke tot goede gezondheid verkeren, kunnen deze opa's en oma's hun kleinkind de helpende hand bieden bij de gezinstaken.

Kleinkind schaars goed

Deze grootouders hebben echter wellicht veel meer kleinkinderen. Er kan ook een schatting worden gemaakt van het (gemiddeld) aantal kleinkinderen per grootouder (figuur 2). Gemakshalve is er daarbij vanuit gegaan dat mensen rond hun 30ste kinderen krijgen en dat zij dus rond hun 60ste grootouder worden. Geschat kan worden dat de 60-jarige van 1905 (dus zelf geboren in 1845) gemiddeld zo'n 23 kleinkinderen heeft gekregen. Binnen tien jaar waren er al twee van die kleinkinderen overleden. En voordat de grootouder 100 jaar werd (en de kleinkinderen dus rond de 40 jaar waren; dat kwam ook in die tijd al voor maar was toen veel uitzonderlijker dan tegenwoordig) waren er nog eens twee kleinkinderen overleden.

De grootouder die in 1865 werd geboren kreeg 16 kleinkinderen maar hield er verhoudingsgewijs meer over, in het bijzonder doordat de zuigelingensterfte sterk was gedaald. Later geboren grootouders hadden/hebben aanzienlijk minder kleinkinderen vooral door de enorme daling van het geboortecijfer. De sterfte van kleinkinderen behoort inmiddels nagenoeg tot het verleden. Een 70-jarige grootouder had in 1955 gemiddeld tien kleinkinderen, in 1995 had een 70-jarige grootouder er vijf, en de 70-jarige van straks heeft er nog maar drie. Een kleinkind is dus een schaars goed aan het worden.

Meer opa's en oma's per kleinkind

Ten slotte een blik op het aantal grootouders per kleinkind (figuur 3). Rond de wieg van het gemiddelde kleinkind dat in 1875 werd geboren, stonden naast de ongetwijfeld trotse ouders nog bijna drie van de vier grootouders, en in ieder volgend decennium van het leven van dat kleinkind viel er steeds één grootouder weg. Was het kleinkind 30 jaar dan waren er nauwelijks meer grootouders in leven.

Foto: Wim de Jonge

Rond de wieg van het kleinkind dat 100 jaar later werd geboren (1975) stonden gemiddeld 3,5 grootouders. Een 20-jarig kleinkind had er nog vrijwel twee over, een 30-jarige nog een 'halve'. Een ware revolutie dus: er zijn zo dadelijk meer grootouders per kleinkind dan kleinkinderen per grootouder!

Drs. G.C.N. Beets, NIDI

VERONDERSTELLINGEN EN BEREKENINGSWIJZE

Vanaf het midden van de 19^e eeuw is bekend hoeveel kinderen zijn voortgebracht door opeenvolgende geboortegeneraties (geboortecohorten) vrouwen. Vanaf geboortegeneratie 1875 is vrij precies bekend op welke leeftijd hoeveel mannen en vrouwen kwamen te overlijden.

Uitgaande van de veronderstelling dat vrouwen gemiddeld op 30-jarige leeftijd al hun kinderen hadden gekregen wordt vanaf die leeftijd de overleving van deze kinderen in de generatiesterftetafels gevolgd. Bovendien is verondersteld dat vrouwen op 30-jarige leeftijd een huwelijkspartner hadden, die op dat moment ook 30 jaar was. Uiteraard is dat een zekere abstractie van de werkelijkheid, maar die is nauwelijks van invloed op het globale beeld dat in dit artikel wordt geschetst.

De kinderen die werden geboren uit een 30-jarige moeder en vader hadden oorspronkelijk uiteraard vier grootouders. Bij de geboorte van de kleinkinderen waren in het verleden vaker dan nu een of meer van de grootouders al overleden.

In de presentatie worden personen van 30, 40, 50 en 60 jaar als referentie genomen. Zij worden gevolgd in de zeven geboortecohorten 1845, 1865, 1885, 1905, 1925, 1945 en 1965. In ieder van die cohorten is op ieder van die leeftijden gekeken hoeveel van hun kinderen nog in leven zijn. De berekeningen werden seksespecifiek gemaakt omdat de overlevingscurven van mannen en vrouwen verschillend verlopen. Voorts is berekend hoeveel van de vier (schoon)ouders van de referentiepersoon op ieder van de genoemde leeftijden nog in leven zijn. Ook dat is seksespecifiek gebeurd.

Van de nog in leven zijnde kinderen kan dus ook worden nagegaan hoeveel grootouders zij nog hebben. Dat wordt gepresenteerd op de leeftijden 0, 10, 20, 30 en 40 van de kleinkinderen. En ook andersom kan worden geschat hoeveel kleinkinderen er gemiddeld per grootouder zijn. Deze schattingen worden gepresenteerd op de leeftijden 60, 70, 80, 90 en 100 van de grootouders.

Bevolking Nederland stijgt minder

WIM DERKS

Aantal inwoners Limburg daalt nu al; Zeeland volgt

“Laagste bevolkingsgroei in 20 jaar” kopte het CBS bij het bekend worden van de bevolkingsontwikkeling in het eerste kwartaal van 2004. De groei neemt af in alle provincies, maar alleen in Limburg daalt het aantal inwoners nu al. Zeeland volgt naar verwachting over enkele jaren en voor Nederland als geheel moeten we nog 25 jaar wachten.

De natuurlijke groei (het saldo van geboorte en sterfte) vertoont in alle provincies een dalende trend. Het aantal geboorten neemt af mede als gevolg van een daling van het aantal vrouwen in de vruchtbare leeftijd en het aantal overledenen stijgt als gevolg van het toenemend aantal ouderen. Alleen in de provincie Limburg stierven in de 12-maands-periode maart 2003 tot en met februari 2004 meer mensen dan er werden geboren. In deze provincie is de vruchtbaarheid het laagst en de sterftetekans het hoogst. Limburg is de eerste provincie met een blijvend negatieve natuurlijke groei (zie figuur 1). Op de tweede plaats staat over enkele jaren naar verwachting Zeeland. Nederland als geheel volgt over ongeveer 25 jaar.

Migratiesaldo

Limburg heeft niet alleen de laagste natuurlijke groei, maar ook het laagste migratiesaldo (figuur 2). Alleen Flevoland en in mindere mate Utrecht hebben nu nog een duidelijk positief migratiesaldo (immigratie groter dan de emigratie). In Nederland als geheel was het migratiesaldo in de periode april 2003 tot en met maart 2004 niet groter dan nul, zoals de afgelopen 20 jaar gebruikelijk was, maar iets kleiner dan nul (-500 volgens voorlopige cijfers, inclusief correcties). Oorzaak is de economische recessie in combinatie met een restrictief immigratiebeleid.

Bevolkingsgroei

De combinatie van natuurlijke groei en migratiesaldo heeft in Limburg begin 2002 gezorgd voor de overgang van een bevolkingsgroei naar een blijvende bevolkingsdaling (figuur 3). Deze overgang vindt in Nederland als geheel waarschijnlijk pas over ruim 25 jaar plaats.

Beleid

De ontgroening, de vergrijzing en de daaruit voortvloeiende bevolkingsdaling hebben nu en in de verdere toekomst uiteraard invloed op diverse beleidsterreinen. Een aantal aspecten zijn vooral voor het landelijk beleid van belang zoals de financiering van de AOW en de verzorging van ouderen. Andere gevolgen

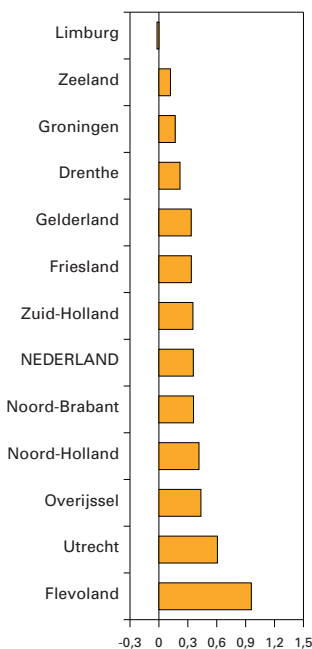
van de bevolkingsontwikkeling zullen juist in de regio merkbaar zijn, zoals de behoefte aan zorgpersoneel en huisvesting van het sterk groeiend aantal ouderen. Het is daarom van belang om niet alleen zicht te hebben op de landelijke ontgroening en vergrijzing, maar ook op de verschillen tussen de regio's bij die processen. Arbeidsmarkt en woningmarkt zijn immers regionaal werkende markten. In de regio zal het beleid daarop moeten inhaken.

LITERATUUR:

- Derks, W. (2004a), Vergrijzing en regionale markten, *ESB*, 89(4425), pp. 65-66.
- Derks, W. (2004b), Zorgdruk op de provinciale arbeidsmarkt, *Kwartaalschrift Economie*, 1(1), pp. 109-114.
- Derks, W. (2004c), Bevolkingsontwikkeling dwingt tot nieuw beleid, *Limburgs Milieu* 18(1), pp. 9-11.

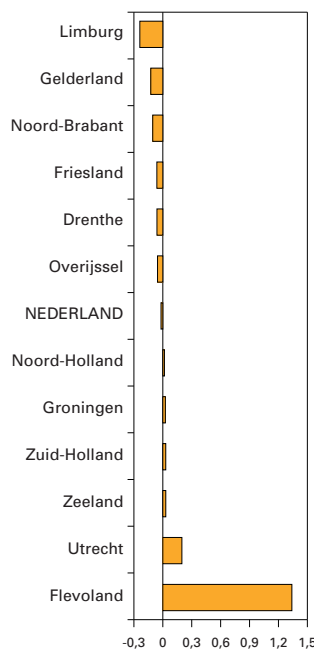
Drs. W. Derks, UNIVERSITEIT MAASTRICHT

Figuur 1. Natuurlijke aanwas in % bevolking, april '03 t/m maart '04

Bron: CBS.

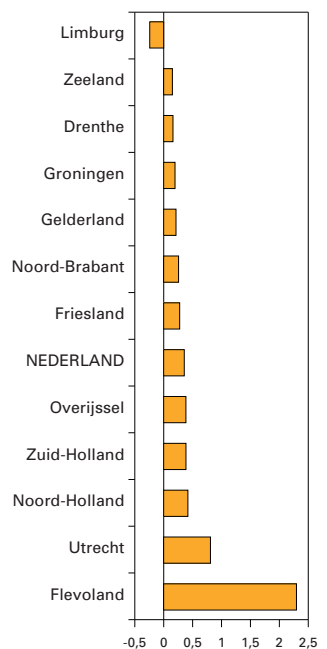
Figuur 2. Migratiesaldo in % bevolking, april '03 t/m maart '04

Migratiesaldo is inclusief correcties.

Bron: CBS.

Figuur 3. Verandering bevolking in %, april '03 t/m maart '04

Bron: CBS.

colofon

Demos	is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
Redactie	Harry Bronsema, eindredacteur dr. Harry van Dalen ir. Hanna van Solinge dr. Ernst Spaan
Adres	NIDI/DEMOS Postbus 11650 2502 AR 's-Gravenhage
Telefoon	(070) 356 52 00
E-mail	demos@nidi.nl
Internet	http://www.nidi.nl/public/demos/
Abonnementen	gratis
Basisontwerp	Harmine Louwé
Druk	Drukkerij Repko, Voorburg

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en beoogt de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken te bevorderen. Inlichtingen over toezending van kopij kunnen worden ingewonnen bij de redactie

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen met bronvermelding is toegestaan. Toezending van bewijs-exemplaren wordt op prijs gesteld.

Het NIDI is een instituut van de KNAW dat zich bezighoudt met onderzoek naar ontwikkelingen in de omvang en samenstelling van de bevolking